

ASTRONOMİK HESAPLAR IŞIĞINDA KÜSÛF HADİSLERİ

Dr. Mustafa KARATAŞ*

Küsûf¹ namazının kılınışı ve rekâtlarının sayısı hakkında hadis eserlerinde çeşitli ve birbirinden farklı haberler bulunmaktadır. Esasen on dokuz ayrı sahâbiden gelen bu hadislerde,² bir grup rivayette Hz. Peygamber'in iki rekâtlı bir namaz kıldığı ve herbir rekâta ikişer rükû yaptığı haber verilirken³ bir başka grup rivayette ise bir rekâta üç rükû,⁴ bazılarında da dört rükû yaptığı belirtilmektedir.⁵ Hatta bazı rivayetlerde her rekâta beşer rükû yaptığı dahi zikredilmektedir.⁶ Diğer taraftan Hz. Peygamber'in küsûf namazında kıraati sesli yaptığı rivayetlerine rastlanırken,⁷ bazı hadislerde sessiz yaptığı haber verilmektedir.⁸ Bu rivayetlerin bir kısmında Hz. Peygamber'in, güneş tutulduğu sırada namaz kıldırıldığı ve güneş ve ayın kimsenin ölümünden dolayı tutulamayacağına dair hutbe okuduğu belirtilirken⁹ diğer

* Fatih, Mesih Ali Paşa Camii İmam-Hatibi.

1 "Küsûf", güneş ya da ayın aydınlığının kaybolup kararmasıdır (bk. İbnü'l-Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, IX, 298). Yaygın olan kanaate göre, güneş tutulması için "küsûf", ay tutulması için "hüsûf" tabirleri kullanılsa da, bu iki terim birbirini yerine de kullanılmaktadır (bk. Nevevî, *Minhâc*, VI, 438; İbn Hacer, *Fethu'l-bâri*, II, 611).

2 Suyûtî, *Zehru'r-rubâ'ale'l-müctebâ* (Nesâî'nin Sünen'i ile birlikte) III, 146.

3 Buhâri, *Küsûf* 4, 5; Müslim, *Küsûf* 1; Ebû Dâvûd, *Salât* 261; Nesâî, *Küsûf* 10.

4 Müslim, *Küsûf* 7; Tirmizî, *Salât* 396; Ebû Dâvûd, *Salât*, 261; Nesâî, *Küsûf* 10.

5 Müslim, *Küsûf* 18; Nesâî, *Küsûf* 8.

6 Ebû Dâvûd, *Salât* 262; Nevevî, *Minhac*, VI, 439.

7 Nesâî, *Küsûf* 18.

8 Nesâî, *Küsûf* 15, 19.

9 Buhâri, *Küsûf* 1, 5; Müslim, *Küsûf* 1, 4; Ebû Dâvûd, *Salât* 262; Nesâî, *Küsûf*, 6, 7. İbn Hacer, "Birtakım kimseler Hz. Peygamber'in oğlu İbrahim'in vefat etmesini, güneş tutulmasının sebebi olarak görmek istemelerinin üzerine Hz. Peygamber, güneş ve ayın Allah'ın iki âyeti olduğu ve kimsenin ölümü sebebiyle tutulamayacağı konusunda hutbe îrâd etmek zorunda kalmıştır" demektedir (bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bâri*, II, 613).

birtakım rivayetlerde ise Hz. Peygamber'in namaz kıyış şekli ve hutbesinde sarfet-tiği sözler farklı şekillerde nakledilmektedir. Öyle ki, bazı rivayetlerde namazın ar-dından irad ettiği hutbede secde esnasında cennet ve cehennemi gördüğünü açıkla-yan konuşmalar yaptığı da anlaşılmaktadır.¹⁰

Öte yandan hadis eserlerinde küsûfla ilgili rivayetlerin bir çok varyantı Hz. Âi-şe'den (ö. 58/677) nakledilmektedir.¹¹ Bu rivayetlerin tek bir olaya ait olduğu dü-şünüldüğü taktirde, rivayetler arasındaki teâruzu gidermek oldukça zor görünmek-tedir. Nitekim sözkonusu hadislerle ilgili yorum yapan âlimler de olayı farklı şekil-lerde izah edebilmişlerdir. Şafîî (ö. 154/770), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Bu-hârî (ö. 256/869), Beyhakî (ö. 458/1066) ve İbn Kesîr (ö. 774/1372) gibi âlimler Hz. Peygamber'in tek bir sefer küsûf namazı kıldırıldığını iddia ederlerken,¹² İshak b. Râhûye (ö. 238/852), İbn Cerîr (ö. 256/870) ve İbnü'l-Münzir (ö. 303/915) gibi âlimler ise, küsûf olayının birden fazla meydana gelmiş olabileceğini, rivayetlerde-ki ihtilafın sebebinin olayın tekrür etmesinden kaynaklandığını ileri sürmektedir-ler.¹³ İmam Nevevî (ö. 676/1277) de, Müslim Şerhi'nde küsûf hadisleri arasındaki farklılıkların, Rasûlullah zamanında güneş tutulma olayının birden fazla meydana gelmiş olmasından kaynaklandığını, tutulmanın kiminde uzun sürdüğünü, kiminde ise kısa sürmüş olabileceğini, bu nedenle küsûf namazındaki rûkû sayısının da fark-lı olduğunu ifade etmektedir.¹⁴ Ne var ki sözkonusu hadisleri yorumlayanlar arasın-da *Tecrid-i Sarîh* mütercimi ve şârihi Ahmed Naim Efendi'nin (ö. 1934)¹⁵ konuya yaklaşımı tam anlamıyla harikadır.

Babanzâde Ahmed Naîm Efendi *Tecrid Şerhi*'nde, küsûfla ilgili hadisler arasın-da görülen farklılıkların izah edilebilmesi için, yeni astronomik çalışmalara ihtiyaç olduğunu belirterek, bu hesaplar neticesinde küsûfla alâkalı hadisleri daha iyi tah-

10 Müslim, *Küsûf* 11, 17; Nesâî, *Küsûf* 11.

11 Buhârî, *Küsûf* 2-13; Müslim, *Küsûf* 1-7.

12 Suyûtî, *Zehru'r-rubâ'ale'l-Müctebâ* (Nesâî'nin Sünen'i ile birlikte), III, 135.

13 Nevevî, *Minhâc*, VI, 439; İbn Hacer, *Fethu'l-bâri*, II, 618; Suyûtî, *Zehru'r-rubâ'ale'l-Müctebâ* (Nesâî, Sünen'i ile birlikte), III, 128.

14 Nevevî, *Minhac*, VI, 439.

15 1872 yılında Bağdat'ta dünyaya gelen Ahmet Naim, çeşitli vazifelerde bulunmuş bir ilim ve fikir adamıdır. 1915-1933 yılları arasında Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi'nde felsefe, mantık, rûhiyat ve ahlâk dersleri müderrisliği yapmıştır. Türkçe'yi kullanmadaki ustalığı *Tecrid-i Sarîh Tercemesi*'nde görülmektedir. Birçok makalesi ve eseri yayımlanmış olan Ahmet Naim İstanbul'da 13 Ağustos 1934'te vefat etmiştir. Kabri Edirnekapı Mezarlığı'nda dostu Mehmed Akif Ersoy'un mezarının yanındadır.

lil edebilmenin mümkün olacağına dikkat çekmekte ve özet olarak şunları söylemektedir: “*Hele ahd-i celîl-i Nebevîde küsûfun tekerrür ettiği sâbit olursa rivâyâtı sahîha beynindeki ihtilâfâtı cem ve telif etmek hayli kolaylaşır gibi görünür. Lakin bunu kestirmemiz mümkün değildir. Hıtta-i Hicâziyyede ahd-i celîl-i Risâlet-Penâhî’de kâbil-i rü’yet küsûfların adedini tesbit etmek ehl-i hisabın işidir. Bunu yapacak bir sâhib-i himmet zuhûr eder ise rivâyâtın karanlık bıraktığı bazı cihetler ihtimâl ki kesb-i vuzûh eder... Binâenaleyh kalbe itmi’nân-ı tâm gelebilmek için -tekerrar ediyorum- evvel be evvel doğru bir hesâb-ı nücûmiye ihtiyacımız vardır.*”¹⁶

Memnuniyetle belirtmek gerekir ki, Hz. Peygamber’in yaşadığı yıllarda Hicaz Bölgesi’ndeki astronomik olaylar üzerine günümüzde bir çalışma yapılmak suretiyle yıllar sonra Ahmed Naîm Efendi’nin bu arzusu gerçekleştirilmiştir. Yapılan bir araştırmaya göre Hz. Peygamber’in risâlet döneminde Hicaz bölgesinde çıplak gözle görülebilecek şekilde Mekke’de bir defa, Medine’de ise iki defa güneş tutulduğu tesbit edilmiştir ki, bunların miladî olarak şu tarihlerde vuku bulduğu görülmektedir.

1. 2 Eylül 620, Salı günü saat 9.43 (Mekke)
2. 21 Nisan 627, Salı günü (hicrî 5. yıl, 29 Nesi’ ayı) saat 9.43 (Medine)
3. 27 Ocak 632, Pazartesi günü (hicrî 29 Şevvâl 10. yıl) saat 9.42 (Medine).¹⁷

Ahmed Naîm Efendi’nin de dikkat çektiği gibi küsûfla ilgili rivayetleri ilmî veriler ışığında yeniden değerlendirmek gerekmektedir. Bu nedenle konuyla ilgili rivayetler sözü edilen üç tutulma olayından ait olduğu yere göre tasnif edildiğinde şöyle bir tablo ile karşılaşılmaktadır:

Birinci Tutulma Olayı (2 Eylül 620 Salı, saat 9.43, yer: Mekke)

Hadis eserlerinde Hz. Peygamber’in zamanında Mekke’de güneş tutulmasını ve Peygamber’in namaz kıldırıldığını açıkça belirten bir rivayet tesbit edebilmiş değiliz. Ancak *Sünen-i Nesâî*’de yer alan bir hadiste Hz. Âişe’den, Resûlullah’ın Zemzem kuyusunun gölgeliğinde küsûf namazı kıldırıldığı rivayet edilmektedir. Hadis şu şekildedir: “*Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) Zemzem kuyusu gölgeliğinde (suffetü zezem) dört secdeli bir namazda (iki rekâtta) dört rükû ile küsûf namazı kıldırmıştır.*”¹⁸

16 Ahmet Naim, *Tecrid Tercemesi*, III, 324.

17 Apaydın, *Resûlullah’ın Günlüğü*, s. 96.

18 Nesâî, *Küsûf*, 12.

Zemzem kuyusu Mekke'de olduğu için bu tutulma olayı ve küsûf namazı Mekke'de meydana gelmiş olmalıdır. Ne var ki, sözkonusu hadisi şerheden Suyûtî (ö. 911/1505) ve Sîndî (ö. 1136/1723) Resûlullah'ın yalnız bir defa küsûf namazı kıldırıldığı, onun da Medine'de olduğu görüşünü savunan âlimlerden yana tavır alarak Nesâî'nin (ö. 303/915) yanlış olduğunu iddia etmişler ve bu haberi kabule yanaşmamışlardır.¹⁹ Halbuki Hz. Peygamber'in risâlet yıllarında Mekke'de 2 Eylül 620 tarihinde güneş tutulması olduğu bugünkü ilmî tesbitlerden anlaşılmaktadır. Hz. Âişe'den rivayet edilen sözkonusu hadis, bir kısım hadisçi tarafından eleştirilse de, bu veriler ışığında ele alındığında sahih kabul edilmelidir. Kaldı ki, âlimler arasında küsûf olayının tekerrür ettiğini savunanlar da az değildir. Dolayısıyla sözkonusu hadisin Mekke'de meydana gelen tutulma olayını anlattığını ifade etmek mümkün görünmektedir.

Diğer taraftan Buhârî'de bab başlığı olarak rivayet edilmiş senedsiz (muallak) bir rivayette, daha sonraki yıllarda Abdullah İbn Abbas (ö. 68/687) ve Abdullah İbn Ömer'in (ö. 73/692) Zemzem kuyusu gölgeliğinde Küsûf namazı kıldırıldıkları bildirilmektedir.²⁰ Özellikle Abdullah b. Ömer'in her alanda Resûlullah'ı taklit ettiği düşünülecek olursa, bu rivayet de Hz. Peygamber'in Zemzem Kuyusu gölgeliğinde küsûf namazı kırdırılmış olabileceği kanaatini pekiştirmektedir.

İkinci Tutulma Olayı (21 Nisan 627 Salı, saat 9.43, yer: Medine)

Hz. Peygamber'in oğlu İbrahim'in vefatından bahseden küsûf hadislerinin ileride de açıklanacağı üzere Medine'de 632 tarihinde meydana gelen güneş tutulması olduğu gayet açıktır. Ancak Hz. Peygamber'in oğlu İbrahim'in vefatından bahsetmeyen ya da Resûlullah'ın güneş ve ayın Allah'ın iki âyeti olduğu, onların bir insanın vefatı veya doğumu sebebiyle tutulmayacaklarına dair hutbesine yer vermeyen hadislerin bir bölümünün Medine'de 632 yılında vuku bulan üçüncü güneş tutulması olduğunu söylemek çok zor görünmektedir. Dolayısıyla bu rivayetler 2 Eylül 620 yılında Mekke'de ve 21 Nisan 627 yılında Medine'de vuku bulan ilk iki güneş tutulmasıyla alâkalı olmalıdır. Günümüzde elde edilen ilmî verilerden Medine'de vuku bulan birinci güneş tutulmasıyla ikincisi arasında yaklaşık beş yıl geçtiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Medine'deki ilk tutulma olayını anlatan hadisler-

19 Suyûtî, *Zehru'r-rubâ'ale'l-Müctebâ* (Nesâî'nin Sünen'i ile birlikte), III, 146; Sîndî, a. yer.

20 Buhârî, Küsûf 9.

de İbrahim'in vefatından ve Resûlullah'ın onun vefatıyla ilgili hutbesinden söz edilmemiş olmalıdır.

Nitekim Semüre b. Cündüb'ten (ö. 58/677) rivayet edilen bazı hadislerde İbrahim'in vefatından ve Hz. Peygamber'in hutbesinden hiç bahsedilmemektedir.²¹ Ayrıca Nûmân b. Beşîr'den (ö. 65/684) gelen bir rivayette Resûlullah'ın güneş tutulduğunda diğer namazlardan farklı bir namaz kıldırmadığı, her zamankine benzer iki rekât namaz kıldırıldığı bildirilmektedir.²² Diğer yandan Câbir b. Abdillâh'tan (ö. 74/693) rivayet edilen bir hadiste de olayın çok sıcak bir günde meydana geldiği anlatılmaktadır. Her ne kadar bu hadisin sonunda Resûlullah'ın bir hutbesinden bahsedilse de bu rivayetin İbrahim'in vefatına rastlayan küsûf olayını anlattığı açık değildir. Dolayısıyla bu hadislerin konuyla ilgili birinci grup hadislerden farklı olduğu hemen dikkat çekmektedir. Bu rivayetlerde sözü edilen tutulma 21 Nisan 627 yılında Salı günü olan güneş tutulması olmalıdır.

Diğer taraftan İbn Hacer'in (ö. 852/1448) nakline göre, İbn Hibbân (ö. 354/965), hicretin beşinci yılında (5/627) ay tutulması olduğunu, bunun üzerine Hz. Peygamber'in küsûf namazı kıldırıldığını bildirmektedir. Ayrıca İbn Hibbân'a göre bu namaz İslâmiyet'te ilk kılınan küsûf namazıdır. İbn Hacer, "*Şayet bu haber doğru ise hadisler arasındaki ihtilaflar halledilmiş olur*" demektedir.²³ Onun bu yaklaşımından söz konusu ay tutulmasını da küsûf olayı içerisinde mütalâa ettiği anlaşılmaktadır. İbn Hacer ayrıca Nevevî'nin, İbrahim'in vefatı ve o tarihte kılınan küsûf namazının Hudeybiye gününde (6/628) olduğuna dair bir görüşünü de nakletmektedir ki, İbrahim'in hicri onuncu yılda vefat ettiği ileri sürülerek bu iddia reddedilmiştir. Ancak bütün bu bilgiler, Hz. Peygamber'in oğlu İbrahim'in vefatı sırasında kıldığı küsûf namazından ayrı olarak Medine'de başka bir küsûf namazı kıldırılmış olabileceği fikrini desteklemektedir. Binaenaleyh konuyla ilgili bir grup hadisin ikinci tutulma olayını anlattığı söylenebilir.

Üçüncü Tutulma Olayı (27 Ocak 632 Pazartesi, saat 9.42, yer: Medine)

Konuya ait rivayetlerin büyük bir kısmında güneş tutulduğu gün Hz. Peygamber'in oğlu İbrahim'in vefat ettiği ve tutulmanın Medine'den izlendiği anlatılmaktadır.²⁴ Bu rivayetlerden bazıları şu şekildedir.

21 Nesâî, Küsûf 15.

22 Nesâî, Küsûf 16.

23 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, II, 637.

24 Buhârî, Küsûf 15; Müslim, Küsûf 10.

Muğîre b. Şu'be'den (ö. 50/670) rivayet edilmiştir: Resûlullah'ın (sallahu aleyhi ve sellem) oğlu İbrahim'in vefat ettiği gün güneş tutuldu. Halk: *Güneş İbrahim'in ölümü sebebiyle tutuldu* dediler.²⁵ Bunun üzerine Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem): *"Güneş ile ay hiçbir kimsenin ölümü ya da doğumu sebebiyle tutulmaz. Böyle bir durumla karşılaştığımızda namaz kılın ve Allah'a dua edin."* buyurdu.²⁶

Ebu Bekre Nüfey' b. Hâris'den (ö. 51/671) rivayet edilmiştir: Biz Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) yanında iken güneş tutulmuştu. Allah Resûlü (sallallahu aleyhi ve sellem) ridasını toplayarak mescide girdi; biz de onun peşinden girdik. Güneş zulmetten sıyrılmaya kadar orada bize iki rekât namaz kıldırdı. Namazın ardından: *"Güneş ve ay hiçbir kimsenin ölümünden dolayı tutulmazlar. Şayet yine böyle bir durumla karşılaşırsanız tutulma hali sona erinceye kadar namaz kılıp dua ediniz"* buyurdu.²⁷

Hz. Âişe'den rivayet edilmiştir: Resûlullah bir sabah bineğine binerek (İbrahim'in cenazesi sebebiyle) evinden çıkmıştı. Duhâ vakti (kuşluk) girdiğinde geri dönerken güneş tutulmuştu. Hücre-i saadetinin önünden geçerek (mescidde) namaza durdu. İnsanlar da onun ardından namaza durdular. Resûlullah çok uzun süre kıyamda durduktan sonra rükûya gitti. Sonra doğruldu ve uzun süre yine kıyamda durdu. İkinci kez tekrar rükûya gitti ve uzun süre kaldı. Sonra rükûdan doğruldu ve secde yaptı. Sonra tekrar kalktı ve uzun süre kıyamda durdu. Sonra rükûya gitti ve uzun süre rükûda kaldı. Sonra rükûdan doğrularak secdeye gitti. Daha sonra tekrar ayağa kalktı kıyamda bulundu. Ardından uzunca bir rükû daha yaptı. Sonra yeniden secde yaptı. Namazı bitirdikten sonra da *"Allah'ın dediği olur"* buyurarak insanlara kabir azabından Allah'a sığınmalarını emretti.²⁸

Bu grup rivayetler 27 Ocak 632 yılında, (29 Şevvâl, hicrî 10. yıl,) Pazartesi günü meydana gelen güneş tutulmasını anlatan haberler olmalıdır. Çünkü Hz. Peygamber'in oğlu İbrahim'in milâdî 632 yılında vefat ettiği bilinmektedir. Nitekim

25 Cahiliyye devrinde insanlar güneş veya ay tutulduğunda yeryüzünde çok önemli bir hâdisenin olacağını, ya da önemli bir şahsiyetin öldüğünü söylerlerdi ki, İslâmiyet'e göre bu inanç batıldır (bk. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, II, 613).

26 Buhârî, Kûsûf I.

27 Buhârî, Kûsûf I.

28 Buhârî, Kûsûf 7.

İbn Hacer'in de naklettiği gibi siyer âlimlerinin çoğunluğu, İbrahim'in hicrî 10. yılda (milâdî 632) Medine'de vefat ettiğini bildirmektedirler.²⁹ Özet olarak söylemek gerekirse, İbrahim'in vefatıyla ilişkili olan küsûf hadislerinin 27 Ocak 632 tarihinde meydana gelen güneş tutulması olduğu açıktır. Kaldı ki, küsûfle ilgili hadislerin bir kısmı hariç pek çoğunda İbrahim'in vefatına temas edilmektedir. Ancak hemen belirtelim ki, bu gruba dâhil edebileceğimiz hadislerde, küsûf namazı esnasındaki rükûların adedi hakkında râvilerin farklı beyanlarının arasını halletmek mümkün görünmemektedir. Aynı olayı anlatmış olmasına rağmen, rükû sayısında öne sürülen bu değişik görüşlerin, râvilerin yanılığından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan tesbit edebildiğimiz kadarıyla küsûfla ilgili bazı rivayetlerde olayın cereyan ettiği zamana da işaret edilmektedir. Hz. Âişe'nin yukarıda zikredilen rivayetinde güneş tutulmasının ve Hz. Peygamber'in küsûf namazı kıldırılmasının kuşluk vaktinde (duhâ vakti) olduğu bildirilirken,³⁰ Semüre b. Cündüb'den gelen bir rivayette küsûf olayının, güneş ufuktan iki ya da üç mızrak boyu yükseklikte iken meydana geldiği,³¹ Câbir b. Abdillâh'ın bir rivayetinde ise güneş tutulmasının çok sıcak bir günde olduğu haber verilmektedir.³² Bu üç rivayeti yukarıda zikredilen astronomik verilerle karşılaştırdığımızda râvilerin her üçünün de beyan ettikleri zaman dilimi konusunda isabetli oldukları görülmektedir. Çünkü bu olaylar bugünkü tesbitlere göre sabah saat 9.43 ve 9.42 sularında cereyan etmiştir. Hadislerde belirtilen kuşluk vakti ve havanın çok sıcak olması haberleri de bu durumu teyid etmektedir.

SONUÇ

Günümüzde ulaşılabilen bu teknik gelişmelerden sonra Hz. Peygamber'in küsûf namazı ile ilgili rivayetler arasındaki farklılıkların sebebi daha iyi anlaşılmış ol-

29 İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* II, 614 - 615. İbrahim'in vefatı yıl olarak ittîfakla hicrî 10. yıl denilmekle birlikte, hangi ayda vefat ettiği konusunda âlimler arasında tam bir görüş birliği bulunmamaktadır. Ramazan, Rebiülevvel ve Zilhicce ayları gibi çeşitli tahminler yürütülmektedir. Verilen tarihleri değerlendiren Buhârî şârihlerinden Aynî, İbrahim'in güneş tutulduğu gün vefat ettiği için, olsa olsa kamerî ayın 28'inde ya da 29'unda vefat etmiş olabileceğini söylemektedir. Ayrıca Zülhicce ayında vefat etmiş olmasının mümkün olamayacağını çünkü; Hz. Peygamber'in o tarihlerde Hac için Mekte'de bulunduğunu, halbuki bu olayda Hz. Peygamber'in Medine'de olduğunun anlaşıldığını belirtmektedir (bk. Aynî, *Umdu'tü'l-kârî*, VII, 69), İbrahim'in hicrî onuncu yılda Rebiülevvel ayında vefat ettiği konusunda ayrıca bk. Ya'murî, *'Uyûnü'l-eser*, II, 381; Asım Köksal, *İslam Târîhi*, X, 16.

30 Buhârî, *Küsûf* 7.

31 Nesâî, *Küsûf* 15.

32 Müslim, *Küsûf* 9; Nesâî, *Küsûf* 12.

maktadır. Çünkü sözkonusu olayın birden fazla cereyan ettiği artık astronomik hesaplarla tesbit edilmiş durumdadır.³³ Esasen Hz. Peygamber'in benzer olaylarda bazan farklı davrandığı ise bilinen bir husustur.³⁴ Konuyla ilgili rivayetlerden Hz. Peygamberin her üç olayda farklı davrandığı da anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu rivayetler arasında farklılıkların sadece râvilerden kaynaklandığını iddia etmek mümkün değildir. Sözkonusu farklılıklar, küsûf olayının birden fazla meydana gelmesinden kaynaklanmış olmalıdır.

BİBLİYOGRAFYA

- Ahmed Naim, *Tecrid Tercemesi*: Ahmed Naim, *Sahih-i Buhâri Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, I-III, Ankara 1984-85.
- Apaydın, *Resûllah'ın Günlüğü*: Mehmet Apaydın, *Resûllah'ın Günlüğü, Medine Dönemi Yeni Kronolojisi*, İstanbul 1995.
- Aynî, *'Umdetü'l-kâri*: Bedreddin Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *'Umdetü'l-kâri şerhu Sahihi'l-Buhârî*, I-XXIV, Beyrut ts. (Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî).
- Buhârî: Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahih*, I-VIII, İstanbul 1981.
- Ebû Dâvûd: Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdî es-Sicistânî, *es-Sünen*, I-V, İstanbul 1981.
- İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*: Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalâni, *Fethu'l-bârî bi şerhi Sahihi'l-Buhârî* (nşr. Fuâd Abdülbâki v. dğr.), I-XIII, Kahire 1407/1986.
- İbnü'l-Manzûr, *Lisânü'l-Arab*: Ebu'l-Fadl Cemaleddin Muhammed, *Lisânü'l-Arab*, I-XV, Beyrut 1414.
- Karataş, *Hadiselerin Artması*: Mustafa Karataş, *Rivayet Tekniği Açısından Hadislerin Artması ve Sayısı*, M.Ü. Sos. Bil. Ens., İstanbul 1998 (Basılmamış Doktora Tezi).
- Köksal, *İslâm Târîhi*: Âsım Köksal, *İslâm Târîhi*, I-XI, İstanbul 1981.
- Müslim: Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nişâbüri, *el-Câmi'u's-Sahih*, I-III, İstanbul 1981.
- Nesâî: Abdurrahman b. Şuayb en-Nesâî, *es-Sünen*, I-VIII, İstanbul 1981.
- Nevevî, *Minhâc*: Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Sahihi Müslim b. el-Haccâc*, I-XVIII, Beyrut 1407/1987.
- Süyûtî, *Zehru'r-rübâ*: Celâleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Zehru'r-rübâ 'ale'l-Müctebâ* (Nesâî'nin *Sünen*'i ile birlikte), I-VIII, İstanbul 1401/1981.
- Tirmizî: Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî *Sünenü't-Tirmizî*, I-V, İstanbul 1981.
- Ya'murî, *'Uyûnü'l-eser*: Ebû'l-Feth Muhammed b. Muhammed b. Seyyidi'n-Nâs el-Ya'murî, *'Uyûnü'l-eser fî funûni'l-megâzi ve's-şemâil ve's-siyer* (nşr. Muhammed el-'Id el-Hatrâvî-Muhyiddîn Hîtû), I-II, Medine 1413/1992.

33 Apaydın, *Resûllah'ın Günlüğü*, s. 95-97.

34 Bk. Mustafa Karataş, *Rivayet Tekniği Açısından Hadislerin Artması ve Sayısı*, s. 78-86.